

Науковий напрям: Філологія та журналістика

**ШЕВЧЕНКІВ "ЗАПОВІТ" АНГЛІЙСЬКОЮ:
ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Ключові слова: *адекватний переклад, семантичний диференціал, контент-аналіз, лінгвоетнічна реакція*

Актуальність дослідження. У добу інформаційних технологій, глобалізації лінгвосфери, стрімкого розвитку міжкультурних контактів особливої ваги набуває переклад як засіб спілкування в соціокультурному просторі. Одним із головних завдань художнього перекладу перекладознавці вбачають створення цільовою мовою твору, здатного справляти на читача чи слухача естетичне враження, аналогічне впливові оригіналу [4, с. 17]. “Реакція рецептора” в контексті динамічної еквівалентності Ю.Найди [15] слугує чітким критерієм функціональної еквівалентності перекладу. Водночас нагальною постає також проблема уточнення поняття “реакція”. Цінними є індивідуальні реакції, одержані внаслідок відповідного дослідження на основі науково обґрунтованої вибірки і статистичного аналізу. Як зазначає Л. К. Латишев, індивідуальні реакції не можуть бути об’єктами порівняння з метою оцінки якості перекладу. Об’єктами порівняння можуть бути конструкти як деякі усереднені лінгвоетнічні реакції носіїв вихідної та цільової мов. Фактично вони є “комунікативним ефектом”, які можна вимірювати, додає автор, методами лінгвопсихосоціології [7, с. 20-21].

Таким чином, переклад як процес повинен забезпечувати передусім еквівалентність реакцій адресата – одержувача перекладу, й адресата – одержувача оригіналу. Така здатність іменується “регулятивним впливом”, оскільки, впливаючи на адресата, текст певним чином регулює (змінює) його мисленнєву діяльність, емоції та поведінку [8, с. 25]. Отож, рівноцінність регулятивного впливу ВТ та ПТ є провідним критерієм повноцінного перекладу.

Водночас у перекладознавстві сьогодення, як твердять учені, досі “не існує і, як видається, довго ще не буде існувати методики вимірювання та порівняння двох реакцій – реакції одержувача тексту оригіналу і одержувача тексту перекладу” [7, с. 20].

У цьому контексті орієнтація на психолінгвістичні й когнітивні аспекти діяльності перекладача видається плідною, вимагаючи застосування нових методів аналізу, у тому числі експериментальних [5, с. 89-90]. Йдеться про нагальність потреби віднаходження об’єктивних методів для експериментальної перевірки ступеня еквівалентності тексту перекладу вихідному тексту. Як підкреслює проф. Чередниченко О.І., “для адекватного відтворення художнього цілого перекладач має зіставляти, бодай уявно,

можливі естетичні реакції на нього як читачів оригіналу, так і читачів перекладу...” [13, с. 153]

Таку потребу реалізує психолінгвістика, що дає досліднику можливість зіставлення лінгвоетнічних реакцій адресатів оригіналу та перекладу. Ця галузь науки володіє значним арсеналом науково обґрунтованих і надійних методів об’єктивного дослідження тексту. Об’єктивний аналіз, а також моделювання процесів сприйняття й перекладу художнього твору на основі психолінгвістичних методів видається нагальним як для перекладознавства, так і психолінгвістики сьогодення.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці нових способів оцінки та порівняння лінгвоетнічної реакції адресатів тексту мови оригіналу та рецепторів тексту перекладу.

Теоретичне значення нашого дослідження полягає в поглибленні уявлень про особливості художнього поетичного перекладу, з’ясуванні ролі мовних засобів у конструюванні процесів сприйняття тексту перекладу читачем.

Практична значущість полягає у можливості використання результатів дослідження при написанні курсових, дипломних та магістерських робіт, під час занять із курсів “Теорія і практика перекладу”, “Основи перекладу та редагування перекладу художнього тексту”, “Психолінгвістичні аспекти перекладу”, “Моделювання перекладу природних мов” та ін.

Методика дослідження. Установлення та порівняння емоційної реакції читача оригіналу і перекладу доцільно проводити на основі застосування психолінгвістичних методів, провідними серед яких є метод семантичного диференціалу та контент-аналіз. Комбінування цих методів із методом зіставного аналізу, при якому встановлюється певне відношення між текстами на різних мовах, є джерелом досить важливої інформації про переклад [6, с. 23]. Стисло охарактеризуємо ці методи та окреслимо їхній прикладний потенціал у художньому перекладі.

Метод семантичного диференціалу (СД) вперше було запропоновано Чарльзом Осгудом у 1957 р. з метою вимірювання конотативного значення стимулу. Як уважає засновник психосемантики Ч. Осгуд, метод СД дає змогу виміряти так звані конотативні значення – ті стани, які мають місце при сприйнятті символу-подразника і необхідно передують осмисленим операціям із символами. Ці значення виявляються у формі “афективно-чуттєвих тонів”. Основою психологічного механізму, що дає змогу оцінювати з допомоги шкал СД різні стимули, є явище синестезії. Синестезія – це психологічний феномен, що полягає у виникненні відчуття однієї модальності під впливом подразника іншої модальності.

Інваріантною (універсальною) одиницею всієї сукупності шкал, що входять до фактора, є емоційний тон або образне переживання, які лежать у основі конотативного значення. Останнє є генетично ранньою формою значення, в якій відбиття й емоційне ставлення, особистісний смисл і чуттєва тканина слабо диференційовані. Саме тому метод СД дає змогу оцінювати не значення як знання про об’єкт, а конотативне значення, пов’язане з емоційно

насиченими, мало структурованими та мало усвідомлюваними формами узагальнення.

Для перекладознавчого дослідження важливим є те, що згідно з даними Ч. Осгуда, його колег, багаторазово засвідчених також іншими дослідниками [16], інтегровані фактори є універсальними стосовно мови досліджуваних і відповідають виділеній В.Вундтом трикомпонентній моделі опису емоцій (задоволення – напруга – збудження). Інакше кажучи, метод СД виявляє універсальність та ідентичність факторних структур у представників різних мовних культур, що свідчить про незалежність їхніх оцінок від конкретної мови.

СД доводить свою ефективність не лише у вивченні універсальї сприйняття (асоціативної) семантики слова, а й тексту, зокрема поетичного [2].

Контент-аналіз (КА) – метод, що застосовується у якісному вивченні систематичного та об'єктивного опису й класифікації вираженої або прихованої інформації тексту, шляхом підрахунку частоти присутності в тексті слів/ висловлювань, які надалі групуються в тематичні категорії [1, с. 134-136]. Навіть коли ми маємо невеликий масив текстів, закономірність наявності/ відсутності певної одиниці, зв'язку теж може бути суттєвою [9, с. 44].

Інакше кажучи, метод КА полягає в систематизованій фіксації і квантифікації одиниць змісту в досліджуваному матеріалі. Як зазначає І.А. Стернін, проведення КА вимагає дотримання вимог до організації його етапів і процедур. Найважливішим є визначення категорій аналізу – ключових елементів, що реєструються у відповідності до завдань. Такі категорії, наприклад, кількість спонукальних мовленнєвих актів, частот відбиття окремих тем (“хвороба”, “сім'я”, “економіка” і т.ін.) повинні бути вичерпними, охоплюючи всі частини фіксованого змісту тексту [10, с. 363].

Особливою перевагою КА є те, що він дає змогу виявити й об'єктивувати приховані тенденції в інформації, відносно точно реєструвати зовнішньо недиференційовані показники в масивах емпіричних даних [1, с. 134]. Таким чином, КА сприяє об'єктивному виявленню несвідомо породжувани елементи, присутні в тексті, тобто дізнатися більше, ніж хотів сказати автор. Наприклад, постійне повторення в тексті якихось тем або вживання характерних формальних елементів чи конструкцій може не усвідомлюватися автором, але встановлюється та певним чином інтерпретується дослідником [11, 68]. У дослідження перекладі художнього тексту КА доводить свою ефективність і виявляє змістові відхилення від оригіналу в цільових версіях [див. 3]

У художньому перекладі використання методу КА дає змогу на основі виділення тем-категорій текстів ВМ та ПМ дослідити присутність/ відсутність певної теми-категорії в порівнюваних версіях.

Завдання та процедура дослідження.

Метою дослідження є встановлення ступеня адекватності тексту перекладу на основі моделювання й порівняння лінгвоетнічних реакцій читачів оригінального та перекладних текстів із застосуванням психолінгвістичних методів семантичного диференціалу та контент-аналізу.

Завданнями роботи є :

1. Застосування методу СД як засобу вимірювання лінгвостічної реакції на поетичний текст в україномовних та англійськомовних носіїв.
2. Виділення тем-категорій, присутніх у тексті-оригіналі та текстах перекладу.
3. Визначення ступеня функціональної еквівалентності кожного з текстів перекладу на основі зіставлення одержаних результатів.

Етап 1. Перекладознавче дослідження за методикою СД полягало у пред'явленні тексту оригіналу носіям мови оригіналу для оцінки ними тексту за трьома базовими факторами (оцінки, сили, активності), кожен з яких містить по три біполярні шкали з прикметниками-антонімами на обох полюсах. Кожна шкала містить 7 чисел. Вибір респондентом певного числа (від -3 до +3) на шкалі свідчить про індивідуальний ступінь прояву ознаки для адресата після пред'явлення тексту.

Другим кроком було аналогічне послідовне пред'явлення текстів-перекладів носіям цільової мови. Усереднені дані для обох груп респондентів зіставлялися і робилися висновки щодо адекватності перекладу на рівні емоційного перцептивного впливу.

Об'єктом дослідження слугував вірш Тараса Шевченка "Заповіт" та його дві англійськомовні переклади, виконані Дж. Віром і Е.Л. Войнич (див. нижче). Кількість учасників з українського боку, які оцінювали твір за шкалами СД дорівнювала 56. Рецепторами двох англійськомовних версій цього вірша були 27 носіїв англійської мови.

Тарас Шевченко

Заповіт

Як умру, то поховайте
 Мене на могилі,
 Серед степу широкого,
 На Україні милій,
 Щоб лани широкополі,
 І Дніпро, і кручі
 Було видно, було чути,
 Як реве ревучий.
 Як понесе з України
 У синє море
 Кров ворожу...отоді я
 І лани і гори –
 Все покину і долину
 До самого бога
 Молитися...а до того
 Я не знаю бога.
 Поховайте, та вставайте,
 Кайдани порвіте
 І вражою злою кров'ю
 Волю окропіте.
 І в мене в сем'ї великій,
 В сем'ї вольній, новій,
 Не забудьте пом'янути

Незлим тихим словом.

Переяслав, 25 грудня 1845 р.

The Testament

Dig my grave and raise my barrow
By the Dnieper-side
In Ukraina, my own land,
A fair land and wide.
I will lie and watch the cornfields,
Listen through the years
To the river voices roaring,
Roaring in my ears.

When I hear the call
Of the racing flood,
Loud with hated blood,
I will leave them all,
Fields and hills; and force my way
Right up to the Throne
Where God sits alone;
Clasp His feet and pray...
But till that day
What is God to me?

Bury me, be done with me,
Rise and break your chain,
Water your new liberty
With blood for rain.
Then, in the mighty family
Of all men that are free,
May be sometimes, very softly
You will speak of me?

Taras Shevchenko
Translated by E. L. Voynich
London, 1911

My Testament

When I am dead, bury me
In my beloved Ukraine,
My tomb upon a grave mound high
Amid the spreading plain,
So that the fields, the boundless steppes,
The Dnieper's plunging shore
My eyes could see, my ears could hear
The mighty river roar.

When from Ukraine the Dnieper bears
Into the deep blue sea
The blood of foes ... then will I leave
These hills and fertile fields --
I'll leave them all and fly away
To the abode of God,
And then I'll pray But till that day
I nothing know of God.

Oh bury me, then rise ye up
And break your heavy chains
And water with the tyrants' blood
The freedom you have gained.
And in the great new family,
The family of the free,
With softly spoken, kindly word
Remember also me.

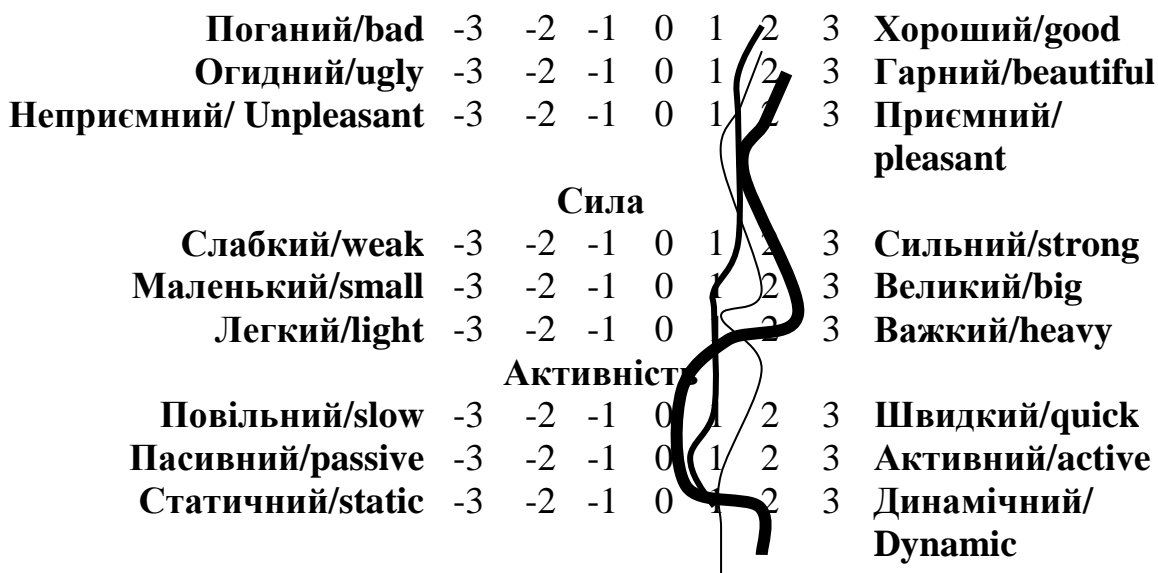
Taras Shevchenko
Pereyaslav, December 25, 1845
Translated by John Weir Toronto, 1961

На рис. 1 подані семантичні профілі тексту оригіналу та двох його перекладів у семантичному просторі українських та англomовних носіїв. Дані встановлені та усереднені на основі індивідуальних оцінок-реакцій учасників експерименту.

Як бачимо, найближчий до оригіналу за естетичним впливом за трьома базовими факторами є переклад Дж. Віра, а текст Е. Л. Войнич є віддаленим, особливо за шкалами. Так, версія Дж. Віра кваліфікується респондентами як приємніша, сильніша та активніша, аніж текст-переклад Войнич.

Крім того, ми підраховали семантичну відстань за методикою В. П. Серкіна [12, с. 77], суть яких полягає у вираховуванні співвідношення середнього показника українського тексту до показників перекладів за всіма даними шкал факторів (див. табл. 1).

Оцінка

- оригінал

— - переклад Дж. Віра

— - переклад Е. Л. Войніч

Рис. 1. Семантичні профілі оригіналу та текстів перекладу

Таблиця 1

Показники семантичної відстані текстом оригіналом та текстами перекладу

№ з/п	Т. Шевченко – Дж. Вір	Т. Шевченко – Е.Л. Войніч
1	0,89	1,18
2	0,74	1,46
3	0,31	1,00
4	0,92	1,07
5	0,08	0,43
6	0,28	0,72
7	0,45	0,06
8	0,967	1,217
9	0,89	1,41

Із таблиці видно, що семантична відстань між перекладом Джона Віра та текстом оригіналом майже за всіма шкалами є найменшою.

Етап 2. Виділимо в тексті “Заповіту” Т. Шевченка теми-категорії на основі контент-аналізу та порівняймо кількісне та якісне наповнення цих основних категорій тексту оригіналу українською мовою і двох перекладів англійською мовою Дж. Віра та Е.Л. Войніч.

Отже, контент-аналіз дав змогу нам виділити такі шість спільних базових тем-категорій, як “Бог”, “край”, “агресивність”, “свобода”, “смерть”,

“людина і перцептивна діяльність” (див. табл. 2). Розгляньмо наповнення кожної з цих категорій.

Таблиця 2

Результати контент-аналізу вихідного тексту та перекладних версій

№ п/п	Категорія	Оригінал	Переклад Е.Л. Войнич	Переклад Дж. Віра
1	Бог	Бог(2), молитися(1)	God(2), pray(1), Throne(1), His(1)	God(2), pray(1), abode(1)
2	Край	Степ(1), лани(2), Україна(1), кручі (1), Україна(1), Дніпро(1), море(1), гори(1)	Barrow(1), Dnieper- side(1), Ukraina(1), land (1), cornfields(1), river(1), fields(1), hills(1)	Ukraine(2), plain(1), fields(2), steppes(1), Dnieper(2), shore (1), river(1), sea (1), hills(1)
3.	Свобода	Вставайте(1), воля (1), вольна(1), нова(1), покину (1), полину(1)	call(1), leave(1), way(1), alone(1), rise(1), liberty(1), free(1)	Spreading(1), boundless(1), leave(2), fly away(1), freedom(1), free(1)
4.	Смерть	Умру(1), поховайте(2), могила(1), кров(2), пом’янути(1), понесе(1)	Grave(1), lie(1), blood(2), force(1), bury(1), break(1), chain(1)	Grave(1), blood (1), bury(2), chains (1), dead(1), tomb(1), mound (1)
5.	Агресивність	порвіте (1), зла(1), ворожа (1), кайдани(1)	Racing (1), Hated (1), force (1),	Rise up (1), break(1), foes(1), tyrants(1)
6.	Людина і перцептивна діяльність	сем’я(2), видно(1), чути(1), слово(1)	family(1), men(1) watch(1), listen (1), roaring(3), hear(1), speak(1), loud(1), Ears(1), feet(1)	family(2), roar(1), hear(1), spoken(1), ears(1), eyes(1)
7	Природні феномени	-	Flood(1), rain(1), water(1)	Water(1)

Як бачимо, найнаповненішими категоріями є “край”, “свобода”, “смерть”, “агресивність”. Примітно, що в текстах перекладу з’являється категорія “природні феномени”. Своїм змістовим наповненням, на перший погляд, перші чотири категорії є приблизно однаковими в усіх трьох текстах. Водночас простежуються відмінності в категорії “свобода”. Її наповнення майже збігається у Т. Шевченка та Дж. Віра, що сприяє їхньому збалансованому впливу на цільового читача за факторами оцінки та активності. Концепт “свобода”, як засвідчили результати асоціативного експерименту, проведеного С.В. Засекіним [2], одержує позитивні оцінки в україномовних та англійськомовних рецепторах. Крім того, в тексті-перекладі Дж. Віра наявні ті само концепти, що й у тексті Т. Шевченка, а у Е.Л. Войнич ця категорія залишається менш наповненою, що й спричинює відхилення в оцінках цього перекладу респондентами.

Категорія “агресивність” у тексті Дж. Віра у кількісному та якісному плані також подібна до Шевченкового. З погляду фоносемантики “найагресивніший” серед слов’янських та германських мов звук “р” у тексті Віра трапляється приблизно в тій само мірі, що й у Шевченка. Таким чином, версія Дж. Віра на змістовому й формальному рівні виявляється ближчою до оригіналу.

Висновки. Аналіз результатів проведеного дослідження дає підстави констатувати, що із психолінгвістичного погляду, перекладна версія Дж. Віра за формою і змістом є ближчою до оригінального тексту, тобто цей переклад є кращим та повноцінніше передає усі почуття та переживання Тараса Шевченка. У цьому сенсі слушною видається думка Т.О. Фесенко: “Переклад тоді є успішнішим та результативнішим, коли є ширші “зони” перетину індивідуальних ментальних просторів автора вихідного тексту та його перекладачів” [14, с. 45].

Таким чином, перекладознавче дослідження із застосуванням психолінгвістичних методів дало нам можливість визначити структурно-семантичні характеристики та особливості емоційного впливу тексту оригіналу та його перекладів. Ми змогли порівняти спосіб впливу текстів на читача.

Психолінгвістичні методи дослідження оригінальних художніх творів та їх перекладів сприяють відповіді на важливе питання, який спосіб перекладу є найоптимальнішим для досягнення формальної та змістової еквівалентності. Результати нашого дослідження дають змогу нам з упевненістю сказати, що завдяки підбраному нами набору методів, можна виміряти, а відтак і встановити ступінь наближеності тексту перекладу до тексту оригіналу. Оскільки нині в перекладознавстві існує необхідність у аналізі, моделюванні сприйняття, формуванні адекватного перекладу, це дослідження, сподіваємось, сприятиме реалізації цих питань.

У свою чергу, інтерпретатор у своєму перекладі повинен обережно ставитись до процесу лексичного та стилістичного вибору, адже будь-яка формальна чи змістова неточність перешкоджатиме читачеві перекладу досягнути ефекту, схожого ефекту читача – носія мови оригіналу.

Серед перспектив дослідження вбачаємо вивчення особливостей естетичних реакцій при перекладі наукових, прозових творів, рекламних текстів, а також гендерних особливостей читацького сприйняття.

Список використаної літератури

1. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб.: Питер, 2004. – 520 с.
2. Засекін С.В. Психолінгвістичні аспекти перекладу. – Луцьк: ВІЕМ, 2006. – 144 с.
3. Засекін С.В. Психолінгвістичні аспекти художнього перекладу// Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. – 2008. – Вип. 15. – С. 155 – 157.
4. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Львів: Вид-во при ЛДУ “Вища школа”, 1983. – 176 с.

5. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. – М.: ЧеРо, Юрайт, 2000. – 136 с.
6. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 2002. – 424 с.
7. Латышев Л.К. Курс перевода (эквивалентность и способы ее достижения). – М.: Международные отношения, 1981. – 248 с.
8. Латышев Л.К. Технология перевода. – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 280 с.
9. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. – К.: Вид. центр “Київський університет”, 1999. – 308 с.
10. Психолінгвістика/ Под ред. Т.Н. Ушаковой. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 416 с.
11. Психолінгвістическа експертиза ксенофобии в средствах массовой информации. – М.: Смысл, 2003. – 85 с.
12. Серкин В.П. Методы психосемантики. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 207 с.
13. Чердниченко О.І. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
14. Фесенко Т.А. Концептуальные основы перевода. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2001. – 124 с.
15. Nida E.A. Toward a Science of Translating. – Leiden: Brill, 1964.
16. Osgood, Ch..E., Suci, G.J., Tannenbaum, P.H. The Measurement of Meaning. – Urbana, 1957. – 520 p.